

МІГРАЦІЯ ХОРВАТІВ НА БАЛКАНИ: СПРОБА НОВОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ

Ростислав Вацеба

кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу історії середніх віків, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, вул. Козельницька, 4, 79026, Львів, Україна, rvatseba@gmail.com, ORCID 0000-0002-0276-8131

У статті представлено новий погляд на проблематику переселення хорватів з Центрально-Східної Європи до Північно-Західних Балкан. На основі критичного аналізу історіографічного дискурсу, інтерпретації свідчень трактату «Про управління імперією» та їхнього співставлення з відомостями інших писемних джерел, а також залучення актуальних напрацювань зі сфери історичного мовознавства, археології та палеогенетики розглянуто питання вихідних точок, маршруту, хронології та геополітичного контексту міграційних процесів, що призвели до появи хорватів у Далмації.

Виходячи з локалізації Білої Хорватії над Верхньою Ельбою і Верхнім Одером зроблено низку уточнень стосовно обставин і перебігу переселення частини тамтешніх мешканців на Балкани, які пояснюють найбільш контроверсійні відомості 30-го та 31-го розділу трактату Константина Багрянородного і дозволяють повернути дослідження ранніх етапів хорватського етногенезу в річище парадигми міграції. Зокрема, обґрунтовано думку, що переселення білих хорватів до Далмації було ініційоване візантійським імператором Іраклієм невдовзі після облоги Константинополя аварами у 626 р., а маршрут їхнього просування з Північно-Східної Богемії проходив крізь басейн Середньої Ельби, Тюрингію, Баварію та Східні Альпи і таким чином дозволяв оминати добре контрольовані ворожими їм аварами землі Паннонії. Запропоноване у статті зміщення критично важливої ділянки міграційного шляху на захід, у межі ареалу Меровінзького впливу, створило підґрунтя для більш комплексного осмислення геополітичного тла цієї акції, визначальною особливістю якого була співпраця Константинопольського двору з франкським королем Дагобертом I.

Ключові слова: хорвати, слов'яни, Далмація, Біла Хорватія, Константин VII Багрянородний, Іраклій, Дагоберт I, Велике розселення слов'ян, міграція.

THE CROAT MIGRATION TO THE BALKANS: A NEW ATTEMPT AT RECONSTRUCTION

Rostyslav Vatseba

PhD in history, junior research fellow, Department of History of the Middle Ages, I. Kryp'iakevych Institute of Ukrainian Studies, National Academy of Sciences of Ukraine, 4 Kozelnytska Street, 79026, Lviv, Ukraine, rvatseba@gmail.com, ORCID 0000-0002-0276-8131

The article offers a fresh look at the issue of the Croat resettlement from East Central Europe to the north-western Balkans. By providing the critical analysis of the historiographical discourse, interpreting the evidence from the treatise “De administrando imperio”, comparing them with information from other written sources, as well as involving current results of the studies in historical linguistics, archeology, and paleogenetics, the author investigates the starting points, routes, chronology, and geopolitical context of the migration processes that led to the appearance of the Croat people in Dalmatia.

Proceeding from the localization of White Croatia on the Upper Elbe and the Upper Oder, the study has made a series of updates to the current understanding of the circumstances and course of partial resettlement of its inhabitants to the Balkans, explaining the most controversial data from chapters 30 & 31 of the Constantine’s treatise, and suggesting the return of the research on the early stages of the Croat ethnogenesis to the paradigm of migration. In particular, the author argues that the resettlement of the White Croats to Dalmatia was initiated by the Byzantine emperor Heraclius in the aftermath of the siege of Constantinople by the Avars in 626, while the route of their movement from Northeast Bohemia led through the Middle Elbe basin, Thuringia, Bavaria, and the Eastern Alps, thus allowing the migrants to bypass the lands of Pannonia which were tightly controlled by the hostile Avars. The suggested shift of the crucial part of the route of Croat migration towards the West, into the territory under Merovingian influence, created the basis for a more complex understanding of the geopolitical circumstances of this action which were featured by the anti-Avar collaboration between the Byzantines and the Frankish king Dagobert I.

Keywords: the Croats, the Slavs, Dalmatia, White Croatia, Constantine VII Porphyrogenitus, Heraclius, Dagobert I, Great settlement of the Slavs, migration

Комплекс наукових питань, пов’язаних з міграцією хорватів з Центрально-Східної Європи до Далмації, є інтегральною складовою проблематики появи слов’ян на Балканах, яка від часів дисертаційного дослідження Марина Дринова (Drinov 1873, 124–130) викликала особливе зацікавлення дослідників раннього середньовіччя на землях т. зв. «Молодшої Європи». Попри існування чималої кількості праць на цю тему і цілої низки більш чи менш правдоподібних гіпотез, вона й сьогодні залишається предметом жвавих дискусій, котрі завдяки залученню лінгвістичних та археологічних даних, палеогенетичного матеріалу і сформованих на базі літературознавчого аналізу методів текстуальної критики набули вже мультидисциплінарного характеру. Останнє обумовлює актуальність періодичних співставлень розрізнених напрацювань задля переосмислення загальної історичної картини.

Ключовим джерелом, що описує заселення хорватських земель слов’янами і лежить в основі відповідного наукового дискурсу, є фрагменти з трактату візантійського імператора Константина VII Багрянородного «Про управління імперією» (Curta 2001, 64; Dzino 2010, 92). Назагал їхнє змістове наповнення можна звести до наступних одинадцяти положень:

§ 29 і § 30: 1). Скривджені далмаційськими римлянами слов’яни, що звалися також аварами і спершу жили по інший бік Дунаю, влаштували їхньому

загону засідку, перемогли їх і, скориставшись захопленим римським озброєнням, знаменами та іншими військовими інсигніями, переправились через річку та хитрістю заволоділи містом Салона, що було тоді завбільшки як пів Константинополя. Оселившись тут, «слов'яно-авари» почали поступово спустошувати його околиці, аж поки не витіснили рештки римського населення до кількох міст на Адриатичному узбережжі, привласнивши собі їхні землі та заволодівши усією Далмацією (Constantine Porphyrogenitus 1967, 122–125, 140–143; Konstantin Bagryanorodnyu 1991, 110–113, 128–131);

§ 30: 2). Предки далмаційських хорватів жили за Баварією, на місці білорхорватів, і були підданими франків (1967, 142–145; 1991, 130–133); 3). Один з їхніх родів, а саме п'ятеро братів: Клука, Лобел, Косентзіс, Мухло та Хорват, і дві сестри: Туга та Буга, разом зі своїми людьми прибули до Далмації, де в той час панували авари, після кількох років боротьби перемогли їх, деяких знищивши, а інших підкоривши, і встановили тут свою владу (1967, 142–143; 1991, 130–131); 4). Решта хорватів залишилася при Франкії та нині зветься білими хорватами. Вони мають власного володаря, підпорядковуються східно-франкському королю Оттону I Великому, залишаються неохрещеними і вступають у шлюбні та союзні зв'язки з угорцями (1967, 142–143; 1991, 130–131); 5). Після приходу до Далмації від хорватів відділилася група, яка заволоділа Ілліріком та Паннонією і мала самостійного очільника, який за посередництвом посланців підтримував дружні взаємини з очільником Хорватії (1967, 142–143; 1991, 130–131); 6). В Далмації хорвати впродовж кількох років продовжували підкорятися франкам, аж поки через жорстоке ставлення франкської адміністрації не підняли повстання і не перемогли їх у війні, що тривала сім років (1967, 142–145; 1991, 130–133);

§ 31: 7). Хорвати Далмації походять від неохрещених хорватів, що зветься «білими», живуть за Угорщиною, поблизу Франкії, і є сусідами неохрещених сербів (1967, 146–147; 1991, 134–135); 8). Ці хорвати звернулися за патронатом до ромейського василевса Іраклія раніше від сербів, у часи, коли авари прогнали далмаційських римлян, а їхні землі залишались порожніми (1967, 146–149; 1991, 134–137); 9). За наказом василевса Іраклія, хорвати вступили у війну з аварами, вигнали їх звідти і, за його волею, оселились у країні, де зараз мешкають (1967, 148–149; 1991, 136–137); 10). Від самого початку, тобто від часів Іраклія, хорватський князь був на службі та в підпорядкуванні імператора ромейів (1967, 150–151; 1991, 138–139);

§ 31 і § 32: 11). Велика Хорватія, що відома також як «біла», межує з неохрещеними «білими» сербами, які, своєю чергою, є сусідами Франкії, зазнає спустошень від франків, угорців та печенігів і знаходиться за 30 днів шляху від моря (1967, 152–153; 1991, 140–141).

Впродовж XX ст. в історіографії утвердилася думка, що 29-й, 31-й та 32-й розділи трактату «Про управління імперією» належать перу Константина Багрянородного чи принаймні укладені під його безпосереднім наглядом у вересні 949-го – липні 950-го року (Grafenauer 1952, 15). Натомість 30-й розділ

є пізнішою інтерполяцією, доданою до первинного тексту після 955 р. іншим автором (т. зв. «Анонімом») (Grafenauer 1952, 15, 17, 21, 28; Dvornik et al. 2016, 97–99; Curta 2001, 65; Maiorov 2006, 43–44; Dzino 2010, 106; Borri 2011, 209; Alimov 2016, 28). Відповідно, кожний з цих двох інформаційних блоків прийнято розглядати як окреме історичне джерело (Labuda 1949, 231–232; Grafenauer 1952, 20–21, 28; Curta 2001, 65). В основу першого, що відображає офіційне бачення Константинополя (Dvornik et al. 2016, 124; Borri 2011, 209), можливо, покладено відомості з втрачених імператорських архівів (Dvornik et al. 2016, 114–115, 124; Labuda 1949, 255). При цьому дані про розташування Білої Хорватії та її політичне становище на момент написання твору, скоріш за все, походять від майнцького купця Люїтфреда, котрий відвідував Константинополь у другій половині вересня 949-го року в складі дипломатичної місії Оттона I і був удостоєний імператорської аудієнції в Магнаврї (Rački 1880, 142–143; Labuda 1949, 206; Gringmuth-Dallmer 1983; Daniel 1863, 1091). Тим часом другий текст, ймовірно, спирається на усні передання з Далмації, що побутували у середовищі самих хорватів (Grafenauer 1952, 29–33; Dvornik et al. 2016, 114; Margetić 2001, 103; Curta 2001, 65; Maiorov 2006, 44; Borri 2011, 209; Alimov 2016, 29).

Підвалини хрестоматійної інтерпретації наведених свідчень у середині ХХ ст. заклав словенський історик Бого Графенауер, котрий вважав, що спершу, між 604-м і 615-м рр., Далмація була опанована слов'янами під протекторатом аварів (Grafenauer 1952, 32), а відтак, у 620-х рр., туди проник порівняно невеликий військовий контингент вихідців з Білої Хорватії, які перемогли номадів і встановили власний контроль над вже наявним там слов'янським населенням (Grafenauer 1952, 43). При цьому просування хорватів крізь Моравію та Паннонію мало би підбурити тамтешніх слов'ян до масштабного антиаварського виступу, який очолив франкський купець Само (Grafenauer 1952, 44, 53). Теорію двох міграційних хвиль згодом прийняли Франтішек Дворнік (Dvornik et al. 2016, 113–114, 117; Dvornik 1974, 15, 286), Генрик Ловмянський (Łowmiański 1963, 408, 414–415, 417), Владімір Кошак (Koščak 1987, 362–363, 376–377, 382), Іво Гольдштайн (Goldstein 1995, 82–90) та Леонтій Войтович (Voitovych 2011, 37, 40, 45; Vojtovyč 2014, 247–250).

Найбільш контроверсійним її компонентом виявився запропонований Герардом Лябудою і Бого Графенауером міграційний шлях ворожих аварам хорватів крізь Моравію, Нижню Австрію та Паннонію (Labuda 1949, 260; Grafenauer 1952, 44), адже білим хорватам у такому випадку довелось би пройти ледь не крізь територіально-політичне осердя Аварського каганату (Dvornik et al. 2016, 117; Margetić 2001, 63). Датуючи хорватську міграцію на Балкани 622/623-м роком (Grafenauer 1952, 44, 53), Б. Графенауер обґрунтовував таку можливість тимчасовою зосередженістю основних аварських сил на південному сході їхньої території у зв'язку з підготовкою каганом чергового нападу на Візантію, що мало би створити хорватам відносно сприятливі умови для проходження крізь Паннонію (Grafenauer 1952, 44). Однак пізніше Луйо

Маргетіч доволі переконливо заперечив наведені Графенауером аргументи щодо назрівання нового військового конфлікту на аваро-візантійському кордоні у 622/623 рр. (Margetić 2001, 64–73, 108, 138–139, 150, 166; Koščak 1987, 362).

Запропоноване Людмілом Гауптманом датування міграції хорватів другою третьою 620-х рр., до якого згодом схилилися І. Лябуда (Labuda 1949, 260) і Г. Ловмянський (Łowmiański 1963, 407, 415), спростував сам Б. Графенауер, наголошуючи на тому, що воєнні дії аварів проти слов'ян Само у 623–626 рр., а відтак – переміщення політичного ядра Аварського каганату на північ після поразки під Константинополем у 626 р., справді, зробили малоімовірним прохід через Паннонію будь-яких ворожих аварам угруповань аж до кінця VIII ст. (Grafenauer 1952, 44). Останню тезу висловлював вже Франьо Рачкий (Rački 1880, 183), а відтак її додатково обґрунтував Луйо Маргетіч (Margetić 2001, 74–75, 108). Віднесення хорватської міграції до періоду перед 620-м роком Л. Маргетіч визнав абсолютно немислимим через перебування Аварського каганату на піку своєї могутності (Margetić 2001, 74). Таким чином, виключення інтервалу між 620-м і 625-м рр. підважило саму ідею прибуття хорватів на Балкани як ворожого аварам елементу в першій половині VII ст. (Margetić 2001, 77). На цьому тлі Л. Маргетіч висунув припущення, що ініціаторами розміщення хорватських загонів у Західних Балканах виступали самі авари. Бувши переконаним у тому, що анонімний автор 30-го розділу трактату «Про управління імперією» насправді відносив поселення хорватів у Далмації не до часів імператора Іраклія, а до кінця VIII ст. (Margetić 2001, 108, 109, 143, 152, 161–162), дослідник вбачав у цій акції складову стратегічних приготувань аварів до доленосного протистояння з Франкською державою Карла Великого (Margetić 2001, 110, 132–133).

Маргетічева реінтерпретація хронології Аноніма стала основою для міркувань Наді Клаїч, котра, спираючись на свідчення 30-го розділу, доводила, що хорвати оселились у Далмації під патронатом франків наприкінці VIII ст. (Klaić 1984, 264; Klaić 1988, 52), а вихідним пунктом їхньої міграції була Каринтія (Klaić 1984, 259, 261–264; Klaić 1985, 40, 45, 51; Klaić 1988, 51–52). Проте східноальпійську локалізацію прабатьківщини хорватів майже відразу аргументовано спростували Луйо Маргетіч (Margetić 2001, 126–127), Петр Штіг (Štih 1987, 539, 542; Štih 1989, 327–331) та Владімір Кошак (Koščak 1987, 365), а відтак – Кшиштоф Фокт (Fokt 2004, 15, 19–20, 22) та Леонтій Войтович (Voitovich 2019a, 160). Дослідники, зокрема, наголошували на тому, що розташований над р. Гліна у Каринтії «Хорватський округ» (*pagus Crouuati*), звідки нібито мали походити далмаційські хорвати, це – невеликий за розмірами ареал довжиною 15–16 км і шириною 6–8 км, де навряд чи могла поміститися спільнота, яка пізніше встановила політичний контроль над значною частиною Північно-Західних Балкан (Margetić 2001, 127; Štih 1987, 541–542; Štih 1989, 330).

Намагаючись вирішити все ту ж проблему проникнення візантійських союзників крізь Аварський каганат у 626 р., Франтішек Дворнік запропонував т. зв. «східний» шлях. На його думку, хорвати рухались з Північного Прикар-

паття вздовж Пруту і Серету до Нижнього Дунаю і теренів, контрольованих дружніми Візантії болгарами, а відтак, прибувши до Фракії, були спрямовані звідти вже безпосередньо до візантійських земель, що межували з Далмацією біля Адріатики, і тоді, за підтримки ромейського флоту, місцевих слов'ян і, можливо, римських біженців, розпочали наступ на аварів, який врешті-решт завершився опануванням ними Далмації (Dvornik et al. 2016, 117). Втім, і ця версія отримала доволі неоднозначні відгуки в історіографії (Kardaras 2011, 93; Kardaras 2018, 93). Зокрема, Л. Маргетіч критикував її через логістичну нецільність організації Іраклієм такої довгої подорожі для великого військового угруповання, що включало піхоту, разом з челяддю і сім'ями. За словами хорватського дослідника, в такому разі Іраклій радше би найняв 5–6 тисяч хорватських вершників, а їхні нащадки швидко розчинились би серед місцевого населення, втративши пам'ять про давні оселі своїх предків на півночі, в той час як свідчення Аноніма вказують на протилежне (Margetić 2001, 76, 167).

Нарешті останній з наявних підходів до вирішення аналізованої проблеми полягає у запереченні додаткової міграції слов'ян з Білої Хорватії та дискваліфікації відповідних елементів розповіді Константина Багрянородного (Rački 1880, 177, 179–180, 183). Так, зокрема, на початку 1880-х рр. Франьо Рачкий пояснював появу хорватів у Далмації їхньою присутністю вже в першій слов'янській міграційній хвилі, що прибула на Балкани безпосередньо з Подунав'я разом з аварами (Rački 1880, 184–185). Через століття, на тлі реанімації артикульованої вже у дослідженнях Марина Дринова (Drinov 1873, 126) загальної недовіри до свідчень трактату «Про управління імперією» та сприйняття їх як літературного конструкту, дослідники все частіше локалізували початки хорватського етногенезу на теренах самої Далмації (Dzino 2010, 217–218; Alimov 2016, 323–324, 328). Яскравим прикладом такого підходу є підтримані Невеном Будаком, Луйо Маргетічем та Денисом Алімовим ідеї представників т. зв. «Віденської школи»: Отто Кронштайнера, Гервіга Вольфрама і Вальтера Поля, котрі вважали, що назва *хорвати* первинно означала соціальну верству в Аварському каганаті й лише після розпаду цього утворення перетворилася на етнізм, навколо якого в IX ст. сформувався хорватський етнос (Pohl 2018, 312, 318, 335; Margetić 2001, 185–216; Alimov 2016, 226 і наст.; Dzino 2010, 47–48; Bogri 2011, 219). Нещодавно Франческо Боррі навіть висловив думку, що хорватська ідентичність поширилася у Далмації щойно в X–XI ст. (Bogri 2011, 223, 230).

Тим часом Флорін Курта, на відміну від згаданих вище авторів, не лише ставить під сумнів походження далмаційських хорватів з Білої Хорватії (Curta 2019, 68–69), але й заперечує слов'янську міграцію з Центрально-Східної Європи на Балкани як складову процесу Великого розселення слов'ян (Curta 2001, 3, 337; Curta 2021, 3–6, 82, 101, 119, 135, 159–160, 164–165, 210–212). Варто, однак, зазначити, що останні палеогенетичні дослідження зафіксували тут помітні етнодемографічні зрушення між 500-м і 700-м роком, що можуть бути пояснені лише масовим і повторюваним впливом населення обидвох статей зі Східної

Європи (Olalde et al. 2023, 5481), від якого, очевидно, походить близько двох третин сучасних мешканців Хорватії (Olalde et al. 2023, 5480, fig. 4). Тож засвідчене цілою низкою писемних джерел розселення слов'ян на Балканах насправді відбулося.

Версія про формування етноніму *хорвати* на аварському ґрунті не спирається на жодне писемне свідчення. Первинна гіпотеза про побутування в Аварському каганаті відповідного соціоніму була розроблена О. Кронштайнером головню на основі ономастичного матеріалу з Каринтії. Однак, за оцінкою П. Штіга, тутешня топоніміка не лише не доводить такого висновку, а взагалі не підтримує самого засновку про тривалу присутність у Каринтії аварського вищого класу (Štih 1989, 321 і наст.), тим більше, що, за словами словенського історика, ці терени перебували під аварським протекторатом лише 30, а не 200 років, як це колись вважалося (Štih 1989, 326). Крім того, якщо припустити, що назва *хорвати* первинно була соціонімом, то не зрозуміло, чому він перетворився на етнонім чи хоронім тільки там, де поруч побутували назви *серби* й *дуліби*, адже усі три майже завжди трапляються у поєднанні на суміжних ділянках периферії Аварського каганату (Північно-Західні Балкани та Східні Альпи (Niederle 1906, 369–371; Hauptmann 1915, 234, 238–240, 257; Łowmiański 1963, 111–112; Nahtigal 1951, 95–96; Štih 1987, 539–540; Goldstein 1995, 90), басейн Верхньої та Середньої Ельби (Marquart 1903, 103, 107–109, 125, 129–139; Novotný 1912, 501–502, 508; Kalousek 1883, 101; Wenzel 2016, 72–73), Східне Прикарпаття) і відсутні на усіх інших. У світлі цього спостереження літописно засвідчене існування у X ст. племені хорватів у Верхньому та Середньому Подністрів'ї, яке, виходячи зі співставлення мовознавчих (Udolph 2016a, 97–98; Udolph 2016b, 229, 231; Jasiński 2020, 87) та археологічних (Baran 1998, 82, 83, 88; Terpilovskij 2004, 68; Kozak 2008, 218–219, 222; Třeštík 2008, 18–19; Wołoszyn 2016, 62) напрацювань з відомостями Йордана про розселення склавинів (Iordanes 1882, 63) і пізнішим свідченням Баварського географа про черв'ян (Voitovych 2011, 51, 65), можна віднести до ареалу слов'янської прабатьківщини на світанку середньовіччя, радше схиляс до висновку, що етнонім *хорвати* разом з назвами *дуліби* і *серби* побутував серед слов'ян ще до їхнього розселення у другій третині VI ст., а відтак вже в готовому вигляді був принесений до Далмації ззовні своїми носіями.

Запропонована ще Франьом Рачким локалізація прабатьківщини перших слов'янських колонізаторів Північно-Західних Балкан в Українському Прикарпатті (Rački 1880, 188) у поєднанні з тезою Олександра Майорова про формування тут хорватського етносу наприкінці III – у IV ст. н. е. (Maiorov 2006, 179) дозволила Леонтію Войтовичу розглядати вже первинну хвилю переселення слов'ян до Далмації як міграцію хорватів. Як вважав видатний український медієвіст, після 568 р. частина хорватських спільнот з Подністрів'я та Верхнього Потисся разом з сусідніми дулібами була зрушена аварами до Паннонії, де форсувала Середній Дунай між гирлами р. Морави та Драви і, починаючи від 590-х рр., з боку сучасної Боснії почала епізодично проникати до Далмації, а

відтак, у проміжку між 600-м і 614-м роком, коли було захоплено Салону, поступово заселила цей край у союзі з аварами (Voitovych 2011, 37, 39–40). Опанування слов'янами «Греції», під якою, вочевидь, малося на увазі Північно-Західні Балкани, на четвертому році правління Іраклія, тобто у 615 р. (Ivanova 1995, 358), згадане, зокрема, у продовженні хроніки Ісидора Севільського (Isidori Continuatio Hispana 1894, 337). Інша справа, що однозначно довести збереження вихідцями з Українського Прикарпаття та Закарпаття хорватської ідентичності у цьому процесі практично неможливо.

Реконструкція другої, властиво хорватської, міграції до Далмації, яка є основною метою даного дослідження, передбачає верифікацію конкретних свідчень трактату «Про управління імперією» на предмет вірогідності та відповідності історичному контексту і вимагає вирішення наступних завдань: встановлення факту переселення, визначення його вихідної точки, хронологічних рамок і міграційного шляху, а також аналізу геополітичного тла.

Як випливає зі свідчень Константина Багрянородного, вихідною точкою другої хорватської міграції мала бути Біла Хорватія. З огляду на наведені імператором відомості про її розташування з протилежного боку Угорщини і поблизу Східно-Франкського королівства, переважна більшість дослідників справедливо локалізує це територіальне утворення у районі Судетських гір: над Верхньою Ельбою на північному заході Богемії та над Верхнім Одером у Сілезії (Rački 1880, 157–158, 163; Howorth 1880, 208; Kalousek 1883, 101–102; Niederle 1919, 193, 223; Balzer 1937, 50; Havlík 1964, 79; Rogova 1970, 58; Florya 1981, 114; Moździoch 2003, 60; Fokt 2003, 139–140; Maiorov 2006, 47–48; Voitovych 2011, 31; Voitovych 2013, 79; Matla 2014, 115), небезпідставно пов'язуючи з ним згадки про хорватів в укладеному при дворі Альфреда Великого доповненні хорографії Павла Орозія (King Alfred's Orosius 1883, 16), Книзі Йосиппон (Josippon 2009, 173), «Золотих луках» аль-Масуді (al Mas'ūdī 1903, 102), Житіях Св. Вацлава (Vostokovskaya legenda 1970, 38, 55; Mineynaya redaktsyya zhytiya Viacheslava 1970, 63, 67; III. Život Sv. Václava 1873, 133) і документі Генріха IV для Празької єпархії від 1086 р. (DD H IV. 1959, 517). Спроби розмістити Білу Хорватію в Українському Прикарпатті (Vernadsky 1945, 257–258), ототожнивши її мешканців з літописними хорватами, підкореними Володимиром Великим у 992/993-му році (The *Pověst' vremennykh lét* 2003, 955; Voitovych 2019a, 163), в основному пов'язані зі згадкою Константина Багрянородного про напади на них печенігів, котра, своєю чергою, є наслідком хибного ототожнення імператором «Великої» і «Білої» Хорватії наприкінці 31-го розділу його трактату (Voitovych 2019a, 161). Як слушно зазначає О. Майоров, насправді Велика і Біла Хорватія географічно не співпадають, адже остання займає верхів'я Ельби і Вісли, а перша – Східне Прикарпаття (Maiorov 2006, 175–176). На думку Л. Войтовича, імператор тут просто не зміг адекватно узгодити наявні у нього відомості про дві різні територіально-політичні одиниці (Voitovych 2019a, 160). Згодом ту саму помилку повторила низка словенських та хорватських дослідників на чолі з Л. Гауптманом і Б. Графенауером, що

призвело до локалізації ними хорватської прабатьківщини у басейні Верхньої Вісли (Grafenauer 1952, 34–37; Klaić 1984, 258; Klaić 1985, 39; Koščak 1987, 364; Štih 1987, 539; Štih 1989, 327; Goldstein 1995, 30), з чим полемізувала частина їхніх польських колег (Labuda 1949, 208–209; Fokt 2003, 143).

Німецький дослідник Вольфганг Фрітце свого часу припускав, що, завоювавши на початку 530-х рр. Тюринзьке королівство, франки здобули номінальне верховенство над Чеською котловиною, утримали його після приходу сюди слов'ян і навіть після заснування Аварського каганату в Середньому Подунав'ї зберегли з ними певну форму зв'язку, яка пізніше дозволила Меровінгам організувати колонізацію білими сербами Ельбо-Заальського межиріччя (Fritze 1979, 543–545). Слідом Меровінзького суверенітету над Богемією за певної інтерпретації можна вважати наведені у «Хроніці Фредегара» слова Само: «земля, у якій ми живемо, належить Дагобертові» (*Chronicarum quae dicuntur Fredegarii* 1888, 154; *Gesta domni Dagoberti* 1888, 410). Цей фрагмент репліки слов'янського очільника, сказаний у діалозі з франкським посланцем Сіхарієм, є особливо цікавим, якщо погодитися з нещодавно підтриманою Максимом Жихом та Леонтієм Войтовичем думкою про розташування осередку «держави Само» у західній та центральній частині сучасної Чехії (Wood 1998, 245; Zhikh 2019, 64, 73, 104; Voitovych 2019b, 259). Таким чином, локалізація вихідної точки, з якої білі хорвати вирушили до Далмації, у Північно-Східній Богемії насправді добре узгоджується зі свідченням Аноніма про їхню підпорядкованість франкам на своїй прабатьківщині перед переселенням на Балкани. Натомість напрацьована Б. Графенауером, П. Штігом, Л. Марґетічем та В. Кошкаком джерелознавча критика цього фрагменту, як результату втручання редактора трактату в первинний текст хорватського народного передання (Grafenauer 1952, 30; Štih 1987, 539; Margetić 2001, 126, 144; Koščak 1987, 356), потребує перегляду.

Інформацію Константина Багрянородного та Аноніма про походження далмаційських хорватів з Білої (Судетської) Хорватії опосередковано підтверджують слова руського літописця, котрий, перелічуючи усі відомі йому слов'янські народи, називає «білими» саме балканських хорватів (Rački 1880, 161; Varan 1998, 126), згадуючи їх поруч зі східноальпійськими (Maiorov 2007, 35) хорутанами-карантанами (*The Pověst' vremennykh lět* 2003, 23–24). Свідчення Аноніма доводять, що назва «білохорвати» чи «білі хорвати» була поширена серед самих слов'ян (Margetić 2001, 126; Štih 1987, 538; Boggi 2011, 221) і стосувалася населення Судетського регіону. Відповідно, її використання літописцем на означення балканських хорватів свідчить про те, що йому було відомо про походження останніх саме від західних (судетських), а не місцевих (карпатських) хорватів. При цьому, з огляду на малодоступність трактату «Про управління імперією» (Boggi 2011, 212), його зміст, вочевидь, не міг бути відомий літописцю. «Повість временних літ», скоріш за все, відображає слововжиток назви «білі хорвати», що побутував серед мешканців самої Русі, а отже, літописець виступає тут самостійним джерелом, яке може слугувати верифікацією для свідчень візантійського походження.

Резюмуючи давню аргументацію Павела Шафарика (Šafařík 1837, 31–36) та Франя Рачкого (Rački 1880, 177–183, 189) про неможливість походження далмаційських хорватів з-над Верхньої Ельби та Верхнього Одеру, Луйо Маргетіч виділив два основні аргументи: 1) вже згадану вище тезу про відсутність реалістичного шляху проникнення ворожих аварам вихідців з Білої Хорватії на Балкани у добі василевса Іраклія і 2) спостереження Ватрослава Ягіча, що в говірках хорватів та сербів немає слідів взаємодії з носіями західнослов'янських мов (Margetić 2001, 63). Однак, як показали пізніші мовознавчі студії, поділ праслов'янської на окремі мови розпочався лише у VII–VIII ст. (Dvornik et al. 2016, 115). Тому, як слушно зауважив Владімір Кошчак, лінгвістичний аргумент Ягіча насправді виключає якраз запропоновану Маргетічем міграцію у VIII ст., але не переселення білих хорватів у добі Іраклія (Koščak 1987, 379, 383). Недоречність його застосування стосовно першої третини VII ст. наочно демонструє наступне міркування: позаяк прабатьківщиною білих хорватів назагал прийнято вважати Українське Прикарпаття (Labuda 1949, 218–219; Maiorov 2006, 49–50, 60, 169, 172–173, 179–180; Voitovych 2011, 37, 39), звідки походили також і перші слов'янські колонізатори Північно-Західних Балкан (Rački 1880, 188; Baran 1998, 83; Maiorov 2006, 60; Voitovych 2011, 40–41), а появу слов'ян у Богемії на сьогодні датують другою третиною VI ст. (Třeštík 2008, 22–23, 50; Profantová 2015, 113), то новоприбулі союзники Візантії теоретично могли зустріти у Далмації навіть чотириюрідних братів.

Варто зазначити, що з дискваліфікацією мовного аргументу В. Ягіча, який був єдиним засновком тези Б. Графенауера про міграцію білих хорватів як переселення обмеженого військового контингенту, що не залишило слідів у демографічній картині Північно-Західних Балкан (Grafenauer 1952, 33–34, 43–44), ніщо більше не суперечить поглядам Г. Лябуди і Л. Маргетіча про більш-менш масовий притік колоністів з сім'ями (Labuda 1949, 223, 260; Margetić 2001, 167).

Таким чином, відкритою залишається лише центральна у представленому вище науковому дискурсі проблема міграційного шляху, яким вихідці з Північно-Східної Богемії могли прийти до Далмації. Ключову роль у її вирішенні може відіграти комплексне врахування результатів аналізу географічного поширення хорватських топонімів у Каринтії, наведених колись Б. Графенауером (Grafenauer 1962, 199). На початку XX ст. Людміль Гауптман звернув увагу на ланцюжок хорватських топонімів у Нижній та Центральній Штирії, який поєднує поселення хорватів у Каринтії та Паннонії і слугує індикатором переміщення населення між двома регіонами (Hauptmann 1915, 257). Сам Л. Гауптман, щоправда, вважав ці топоніми слідом міграції далмаційських хорватів на землі східноальпійських слов'ян (Hauptmann 1915, 265–266; Novak 1982, 130, 132), однак пізніше Б. Графенауер зауважив, що географія хорватської топоніміки Каринтії вказує на спрямованість тут потоку хорватських іммігрантів з півночі на південний захід і південь, а не навпаки (Grafenauer 1962, 199). Це спостереження веде до висновку, що описаний Гауптманом топонімічний місток насправді засвідчує переселення у протилежному напрямку: з Каринтії до Далмації,

маркуючи якраз кінцеву ділянку маршруту первинного проникнення хорватів на Балкани. З останньою тезою погоджувалася Надя Клаїч, гадаючи, втім, що хорвати спершу прожили в Каринтії близько двохсот років (Klaić 1984, 261), перш ніж на початку IX ст. вирушили на Балкани (Klaić 1984, 260; Klaić 1988, 54–55).

Недооціненим в історіографії залишався той факт, що на півночі від Каринтії знаходилась Баварія. Ареал поширення хорватських топонімів у цьому напрямку сягає долини Верхньої Мури, яка безпосередньо примикає до південних схилів альпійського хребта Нижній Таурн. У досліджуваному періоді останній саме відділяв Каринтію від володінь баварських Агілольфінгів, тож, зважаючи на ремарку Графенауера, хорватські колоністи мали би прийти до Каринтії саме звідти. При цьому на іншому боці Баварії, в заселеному тоді переважно білими сербами Ельбо-Заальському межиріччі, також відома низка хорватських топонімів, частина з яких зафіксована у писемних джерелах раннього середньовіччя (Wenzel 2016, 72; Goldstein 1995, 90; Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon 1935, 110; DD Н П. 1900–1903, 288; Urkundenbuch des Hochstifts Merseburg 1899, 168). На думку Вальтера Венцеля і Кшиштофа Фокта, відповідні хорватські анклавні були слідом міграції богемських хорватів до р. Заале (Wenzel 2016, 73; Fokt 2003, 149), за якою в першій третині VII ст. розпочиналися безпосередньо контрольовані франками землі Тюрингії.

У поєднанні ці факти дозволяють припустити, що міграція білих хорватів відбувалася саме через Баварію: вирушивши з Північно-Східної Богемії, вони спершу рухались вниз за течією р. Ельби до пізнішої землі далемінців-гломачів, а відтак повернули на захід, просуваючись до р. Заале по сухопутному шляху, відомому згодом як *Hohe Straße* (Moździoch 2003, 59; Kurnatowscy 2001, 94). Наступний етап міграції відбувався з використанням комунікаційної системи Франкського королівства і завершився на південно-східних окраїнах Баварії. Звідти по реконструйованій за часів Септимія Севера стратегічній римській військовій дорозі через Радштадтський перевал вихідці з Білої Хорватії дісталися Верхньої Мури, а тоді, пройшовши крізь заселену альпійськими слов'янами Каринтію та Штирію, долиною р. Драви проникли до пізнішої Славонії, після чого взялися за опанування Далмації.

Проходження міграційного шляху білих хорватів на Балкани крізь Баварію також добре пояснює пізніше використання ними відповідного хороніму як географічного орієнтиру при локалізації своєї прабатьківщини. Оскільки Баварія розташована збоку від лінії Судети – Далмація, більшість дослідників услід за Б. Графенауером вважали згадку про неї в 30-му розділі інтерполяцією у первинне хорватське народне передання, зробленою Анонімом на основі відомостей від візантійських дипломатичних місій, що прямували через Венецію (Grafenauer 1952, 30). Тепер же свідчення про розташування Білої Хорватії «*ἐκκεῖθεν Βαυβαρείας* [за Багіварією]» можна реабілітувати як інтегральну складову властивого передання: на відміну від ерудованих візантійських придворних і дипломатів, далмаційські хорвати не мали перед собою мапи Цен-

трально-Східної Європи, зате, пам'ятаючи, що дорогою на Балкани їхні предки пройшли крізь усю Баварію, могли впевнено стверджувати, що їхня прабатьківщина знаходиться на іншому боці цього краю.

Шлях через Баварію і Східні Альпи дозволяв білим хорватами оминати територіально-політичне осердя Аварського каганату. Водночас слід зауважити, що проходження володіннями Агілольфінгів вимагало щонайменше згоди тодішнього герцога Баварії Гарібальда II, а, ймовірно, і його сюзерена – франкського короля Дагоберта I, котрий все ще володів реальним впливом на політичне життя тутешніх земель (Wood 2012, 180), і не могло відбуватися поза міжнародним контекстом. Скоріш за все, ця акція була попередньо обумовлена франко-візантійською домовленістю. У світлі останньої тези особливу увагу привертає факт укладення бл. 630 р. «вічного миру» між Дагобертом I та візантійським імператором Іраклієм (Labuda 1949, 274; *Chronicarum quae dicuntur Fredegarii* 1888, 151). Прикметно, що цей союз був спрямований головно проти аварів (Dvornik 1956, 62). Перемовини, що передували підписанню договору, тривали принаймні від 626 р., хоч, на думку Ф. Дворніка, можливо, розпочались і раніше (Dvornik 1956, 62). У ході обміну дипломатичними місіями (*Chronicarum quae dicuntur Fredegarii* 1888, 151) візантійці, вочевидь, дізналися про слов'ян-хорватів з-над Верхньої Ельби і їхню залученість до очоленої Само боротьби з Аварським каганатом, а також почули про позитивний на той момент досвід співпраці Меровінгів з сусідніми білими сербами на східному прикордонні Тюрингії (Vatseba 2022, 61, 68).

Тим часом координувана з перським полководцем Шарбаразом облога каганом Константинополя влітку 626 р. (Ostrogorsky 2002, 96; Tyszkiewicz 2009, 25; Łowmiański 1963, 416) остаточно довела Іраклію безперспективність спроб мінімізації аварської загрози дипломатичним шляхом. До завершення війни з Сасанідським царством у 630 р. балканська частина імперії залишалася відкритою для вторгнень кочівників і масового проникнення пов'язаних з ними слов'янських груп не лише до Мезії, Македонії і Далмації, але й до Фракії, Середньої Греції та Пелопоннесу (Labuda 1949, 179; Ostrogorsky 2002, 90). За таких умов для Константинопольського двору цілком закономірним був пошук федератів, які в обмін на вже і так втрачені ромейські провінції погодились би діяти в інтересах імперії, відтягуючи ворожі сили на себе і таким чином захищаючи те, що все ще залишалось під її контролем. Зробивши вибір на користь білих хорватів і узгодивши з Дагобертом I логістичні аспекти майбутнього переселення, візантійський двір міг ще наприкінці 626 р. за посередництвом франків запросити їх на поселення до Далмації.

Таким чином, запропонований нами «баварський» шлях міграції білих хорватів на Балкани підтверджує думку Франтішка Дворніка, Радослава Катічіча, Владіміра Кошача, Божидара Ферянчіча та Леонтія Войтовича про ініційованість їхнього переселення візантійським імператором Іраклієм (Dvornik 1956, 62–63; Dvornik et al. 2016, 124; Koščak 1987, 355; 382; Ferjančić 1996, 125, 131, 149; Voítovych 2011, 40). При цьому, оскільки головними організаторами цієї

акції виступали Меровінги, не виключено, що франкські воєначальники, як про це згадує Анонім, ще принаймні впродовж кількох наступних років (627–631), що передували війні з «державою Само», реалізували певну форму контролю над хорватами вже після їхнього поселення в Далмації, не порушуючи при цьому формального суверенітету Константинополя над самою країною. Стосовно ж інформації Константина Багрянородного про самочинне прибуття білих хорватів на Балкани з подальшим зверненням за протекцією до Іраклія можна назагал погодитися з поясненням Ф. Дворніка, котрий зазначав, що, ймовірно, візантійці пізніше приховали правду, щоб їхні претензії на верховенство над Далмацією виглядали більш переконливо (Dvornik et al. 2016, 124).

Отже, свідчення Константина Багрянородного та Аноніма радше підтверджують і доповнюють, аніж заперечують одне одного. Аналізовані розповіді про прибуття хорватів добре узгоджуються з історичним контекстом, а їхні складові частини верифікуються ономастичним матеріалом, нещодавніми напрацюваннями у сфері палеогенетики і відомостями інших писемних джерел. За підсумками проведеного дослідження можна стверджувати, що, після первинного заселення Далмації слов'янами у 615 р. під патронатом аварів, бл. 626/627 р. туди мігрувала також більш консолідована у політичному та етнічному відношенні й порівняно численна група хорватів з Північно-Східної Богемії. Новоприбулі застали на Балканах споріднене слов'янське населення, адже первинною прабатьківщиною білих хорватів, як і Константинових «слов'яно-аварів», були пізніші землі літописних хорватів в Українському Прикарпатті. Міграційний шлях вихідців з Білої Хорватії пролягав через басейн Середньої Ельби, Тюрингію, Баварію та Каринтію, що дозволило їм уникнути необхідності проходження крізь осердя контрольованих аварами земель, а саме переселення, як складова політики Візантії, відбувалося у тісній координації з Меровінзькою адміністрацією, що стала одним з найбільш яскравих плодів співпраці імператора Іраклія з Дагобертом I. На тлі військових успіхів слов'ян Само у боротьбі з аварами франкський король, ймовірно, надав Константинополю відомості про білих хорватів як потенційних федератів імперії, повідомивши також про власний успішний на той момент досвід аналогічної взаємодії з білими сербами на східному порубіжжі Тюрингії, а відтак на прохання імператора погодився забезпечити логістичну підтримку самої міграції.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

al Mas'ūdī. 1903. Bericht über die Slawen, ihre Wohnsitze, die Geschichte ihrer Königen und die Trennung ihre Zweige. In: Marquart, J. *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts (ca. 840–940)*. Leipzig, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung; T. Weicher, s. 101–103. (In German).

Alimov, D. Ye. 2016. Etnogenez khorvatov: formirovaniye khorvatskoy etnopoliticheskoy obshchnosti v VII–IX vv. [Ethnogenesis of the Croats: The Making of the Croat

Ethno-Political Community in the 7th–9th Centuries]. Saint Petersburg, Nestor-History, 380 p. (In Russian).

Алимов, Д. Е. 2016. Этногенез хорватов: формирование хорватской этнополитической общности в VII–IX вв. Санкт-Петербург, Нестор-История, 380 с.

Balzer, O. 1937. O kształtach państw pierwotnej Słowiańszczyzny zachodniej. *Pisma poświęcone Oswaldowi Balzerowi*. Lwów, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego we Lwowie, t. 3, s. 5–226. (In Polish).

Baran, V. D. 1998. Davni sloviany [The Ancient Slavs]. Kyiv, Publishing House «Alternatives», 336 p. (In Ukrainian).

Баран, В. Д. 1998. Давні слов'яни. Київ, Видавничий дім «Альтернативи», 336 с.

Borri, F. 2011. White Croatia and the Arrival of the Croats: an Interpretation of Constantine Porphyrogenitus on the Oldest Dalmatian History. *Early Medieval Europe*. Oxford, Wiley-Blackwell, vol. 19, issue 2, p. 204–231. (In English).

Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV cum Continuationibus. 1888. *MGH. SS rer. Merov.*, t. 2 / ed. Bruno Krusch. Hannoverae, Impensis Bibliopolii Hahniani, p. 1–194. (In Latin).

Constantine Porphyrogenitus. 1967. De administrando imperio / Greek Text Edited by Gy. Moravcsik; English Translation by R. J. H. Jenkins. Washington D. C., Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 341 p. (In Greek & English).

Curta, F. 2001. The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700. Cambridge, Cambridge University Press, 466 p. (In English).

Curta, F. 2019. Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300). Leiden; Boston, Brill, 1356 p. (In English).

Curta, F. 2021. Slavs in the Making: History, Linguistics, and Archaeology in Eastern Europe (ca. 500–ca. 700). London–New York, Routledge, 351 p. (In English).

Daniel, H. A. 1863. Deutschland nach seinen physischen und politischen verhältnissen Geschildert. Stuttgart, Verlag von Friedrich Bruckmann, 1531 s. (In German).

Diplomata Heinrici II. 1900–1903. *MGH. Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae*, t. 3 / ed. H. Bresslau und H. Bloch. Hannoverae, Impensis Bibliopolii Hahniani, No. 250, p. 287–288. (In Latin).

Diplomata Heinrici IV. 1959. *MGH. Diplomata Regum et Imperatorum Germaniae*, t. 6 / ed. D. von Gladiss und A. Gawlik. Berlin, pars 2, No. 390, p. 516–517. (In Latin).

Drinov, M. S. 1873. Zaseleniye Balkanskago poluoostrova slavyanami [The Settlement of the Balkan Peninsula by the Slavs]. Moscow, University Press (Katkov & K), 174 p. (In Russian).

Дринов, М. С. 1873. Заселение Балканского полуострова славянами. Москва, Вь Университетской типографіи (Катковъ и К), 174 с.

Dvornik, F. 1956. The Slavs. Their Early History and Civilization. Boston, American Academy of Arts and Sciences, 394 p. (In English).

Dvornik, F. 1974. The making of Central and Eastern Europe. Gulf Breeze, Academic International Press, 350 p. (In English).

Dvornik, F., Jenkins, R. J. H., Lewis, B., Moravcsik, G., Obolensky, D., Runciman, S. 2016. Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio: A Commentary. Washington D. C., Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 221 p. (In English).

Dzino, D. 2010. Becoming Slav, Becoming Croat: Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia. Leiden, Brill, 271 p. (In English).

Ferjančić, B. 1996. Dolazak Hrvata i Srba na Balkansko poluostrvo (osvrt na nova tumačenja) [The Arrival of the Croats and Serbs to the Balkan Peninsula (Review of the New Interpretations)]. *Zbornik radova Vizantološkog instituta* [Proceedings of the Institute for the Byzantine Studies]. Belgrade, issue 35, p. 114–154. (In Serbian).

Ферјанчић, Б. 1996. Долазак Хрвата и Срба на Балканско полуострво (осврт на нова тумачења). *Зборник радова Византолошког института*. Београд, № 35, с. 114–154.

Florya, B. N. 1981. Formirovaniye cheshskoy rannefeodal'noy gosudarstvennosti i sud'by samosoznaniya slavyanskikh plemen Cheshskoy doliny [Formation of the Czech Early Feudal Statehood and the Fate of Self-consciousness of the Slavic Tribes of the Czech Valley]. *Formirovaniye rannefeodal'nykh slavyanskikh narodnostey* [Formation of the Early Feudal Slavic Peoples]. Moscow, Science, p. 97–130. (In Russian).

Флоря, Б. Н. 1981. Формирование чешской раннефеодальной государственности и судьбы самосознания славянских племен Чешской долины. *Формирование раннефеодальных славянских народностей*. Москва, Наука, с. 97–130.

Fokt, K. 2003. Chorwacja północna – między rzeczywistością, hipotezą i legendą. *Acta Archaeologica Carpathica*. Kraków, t. 38, s. 137–155. (In Polish).

Fokt, K. 2004. Biali Chorwaci w Karantanii. *Studenckie zeszyty historyczne*. Kraków, t. 5, s. 11–22. (In Polish).

Fritze, W. 1979. Zur Bedeutung der Awaren für die slawische Ausdehnungsbewegung im frühen Mittelalter. *Zeitschrift für Ostforschung*. Marburg, bd. 28, № 3, s. 498–545. (In German).

Gesta domni Dagoberti regis Francorum. 1888. *MGH. SS rer. Merov*, t. 2. *Fredegarii et aliorum Chronica. Vitae sanctorum* / ed. B. Krusch. Hannoverae, Impensis Bibliopolii Hahniani, p. 401–425. (In Latin).

Goldstein, I. 1995. Hrvatski rani srednji vijek. Zagreb, Novi Liber, 511 s. (In Croatian).

Grafenauer, B. 1952. Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenuju Hrvata. *Historijski zbornik*. Zagreb, godina 5, br. 1–2, s. 1–56. (In Croatian).

Grafenauer, B. 1962. Deset let proučevanja ustoličevanja koroških vojvod, kosezov in države karantanskih Slovencev. *Zgodovinski časopis*. Ljubljana, letnik 16, s. 176–209. (In Slovene).

Gringmuth-Dallmer, H. 1983. Magdeburg und Byzanz in der Politik Ottos des Großen. *Byzanz in der europäischen Staatenwelt: Eine Aufsatzsammlung* / ed. J. Dummer & J. Irmischer. Berlin; Boston, De Gruyter, s. 26–29. (In German).

Hauptmann, L. 1915. Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. Innsbruck, bd. 36, s. 229–287. (In German).

Havlík, L. 1964. Slované v anglosaské chorografii Alfréda Velikého. *Vznik a počátky Slovanů (Origines et debute des Slaves)* / red. J. Eisner. Praha, Nakladatelství Československé Akademie Věd, díl 5, s. 53–85. (In Czech).

Howorth, H. H. 1880. The Spread of the Slaves. Part III. The Northern Serbs or Sorabians and the Obodriti. *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. London, Trübner & Co., vol. 9, p. 181–232. (In English).

Iordanes. 1882. De origine actibusque Getarum. *MGH. Auctores antiquissimi*, t. 5, pars 1. *Iordanis Romana et Getica* / ed. Theodor Mommsen. Berolini, Apud Weidmannos, p. 53–138. (In Latin).

Isidori Iunioris episcopi Hispalensis Historia Gothorum Wandalorum Sveborum ad A. DCXXIV. Additamentum V. Continuatio Hispana A. DCCLIV. 1894. *MGH. Auctores anti-*

quissimi, t. 11. *Chronica minora saec. IV. V. VI. VII.* / ed. Theodor Mommsen. Berolini, Apud Weidmannos, vol. 2, p. 334–368. (In Latin).

Ivanova, O. V. 1995. Isidor Sevil'skiy [Isidore of Seville]. *Svod drevneyshikh pis'mennykh izvestiy o slavyanakh* [Collection of the oldest written data on the Slavs], vol. 2. (7th–9th centuries) / ed. G. G. Litavrin. Moscow, Publishing house "Eastern Literature" of the RAS, p. 353–358. (In Russian).

Иванова, О. В. 1995. Исидор Севильский. *Свод древнейших письменных известий о славянах*, т. 2, (VII–IX вв.) / отв. ред. Г. Г. Литаврин. Москва, Издательская фирма «Восточная литература» РАН, с. 353–358.

Jasiński, T. 2020. Rozważania o praojczyźnie Słowian. *Historia Slavorum Occidentis*. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, № 2 (25), s. 11–90. (In Polish).

Josippon. 2009. *Drevnyaya Rus' v svete zarubezhnykh istochnikov. Khrestomatiya* [Ancient Rus' in the Light of Foreign Sources. A Reader], vol. 3. *Vostochnyye istochniki* [The Eastern Sources] / ed. T. N. Dzhakson, I. G. Konovalova, A. V. Podosinov. Moscow, Russian Foundation for Assistance to Education and Science, p. 170–173. (In Russian).

Книга Иосиппон. 2009. *Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия*, т. 3. *Восточные источники* / под ред. Т. Н. Джаксон, И. Г. Коноваловой, А. В. Подосинова. Москва, Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, с. 170–173.

Kalousek, J. 1883. O rozsahu říše české za Boleslava II. *Sborník historický*. Praha, ročník 1, svazek 2, s. 97–110. (In Czech).

Kardaras, G. 2011. The Settlement of the Croats and Serbs on the Balkans in the Frame of the Byzantine-Avar Conflicts. *Bulgaria, Balgarite i Evropa – mit, istoria, savremie* [Bulgaria, Bulgarians and Europe – Myth, History, Modernity], vol. 4. (Reports from the International Conference in the Memory of Prof. Yordan Andreev "Bulgaria, Land of the Blessed..."), V. Tarnovo, 29–31 October 2009). Veliko Tarnovo, Universitetsko izdatelstvo "Sv. sv. Kiril i Metodiy", p. 91–98. (In English).

Kardaras, G. 2011. The Settlement of the Croats and Serbs on the Balkans in the Frame of the Byzantine-Avar Conflicts. *България, Българите и Европа – мит, история, съвремие*, т. IV. (Доклади от Международна конференция в памет на проф. дин Йордан Андреев „България, земя на блажени...“, В. Търново, 29–31 октомври 2009 г.). Велико Търново, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, с. 91–98.

Kardaras, G. 2018. Byzantium and the Avars, 6th–9th Century AD: Political, Diplomatic and Cultural Relations. Leiden, Brill, 276 p. (In English).

King Alfred's Orosius 1883. London, N. Trübner & Co., part 1, 299 p. (In Old English).

Klaić, N. 1984. O problemima stare domovine, dolaska i pokrstenja dalmatinskih Hrvata. *Zgodovinski časopis*. Ljubljana, letnik 38, št. 4, s. 253–270. (In Croatian).

Klaić, N. 1985. Najnoviji radovi o 29, 30. i 31. poglavlju u djelu De administrando imperio cara Konstantina VII. Porfirogeneta. *Starohrvatska prosvjeta*. Split, vol. 3, № 15, s. 31–60. (In Croatian).

Klaić, N. 1988. Poganska stara ili vela Hrvatska cara Konstantina Porfirogeneta. *Croatica Christiana periodica*. Zagreb, vol. 12, № 21, s. 49–62. (In Croatian).

Konstantin Bagryanorodnyy. 1991. Ob upravlenii imperiyey [On the Governance of the Empire] / eds. G. G. Litavrin, A. P. Novoseltsev. Moscow, Science, 498 p. (In Greek & Russian). Константин Багрянородный. 1991. Об управлении империей / ред. Г. Г. Литаврин, А. П. Новосельцев. Москва, Наука, 498 с.

Košćak, V. 1987. Dolazak Hrvata. *Historijski zbornik*. Zagreb, godina 40, № 1, s. 339–383. (In Croatian).

Kozak, D. N. 2008. Venedy [The Veneti]. Kyiv, The Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, 470 p. (In Ukrainian).

Козак, Д. Н. 2008. Венеди. Київ, ІА НАН України, 470 с.

Kurnatowscy, Z. i S. 2001. Rola szlaków komunikacyjnych w wykreowaniu i dalszym rozwoju wczesnopanństwowych ośrodków stołecznych. *Instantia est mater doctrinae*. Księga jubileuszowa prof. dr hab. Władysława Filipowiaka / red. E. Wilgocki. Szczecin, "RECTO", s. 93–100. (In Polish).

Labuda, G. 1949. Pierwsze państwo słowiańskie: państwo Samona. Poznań, Księgarnia Akademicka Spółdzielnia z Odp. Udż, 359 s. (In Polish).

Łowmiański, H. 1963. Początki Polski: z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e. Warszawa, PWN, t. 2, 990 s. (In Polish).

Maiorov, A. V. 2006. Velikaya Khorvatiya: etnogenez i ranniaya istoriya slavian Pri-karpatskogo regiona [Great Croatia: Ethnogenesis and Early History of the Slavs of Prykar-pattia Region]. Saint Petersburg, Publishing House of St. Petersburg University, 209 p. (In Russian).

Майоров, А. В. 2006. Великая Хорватия: этногенез и ранняя история славян Прикар-патского региона. Санкт-Петербург, Издательство Санкт-Петербургского университета, 209 с.

Maiorov, A. 2007. "Velikaya Khorvatiya, nazyvayemaya "Beloy"..." : k voprosu o proiskhozhdenii i znachenii khorvatskikh etnicheskikh nazvaniy ["Great Croatia, Called "the White" ...": on the Issue of the Origin and Meaning of the Croatian Ethnic Names]. *Kniazha doba: istoriia i kultura* [Princely era: history and culture]. Lviv, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies, NAS of Ukraine, issue 1, p. 13–44. (In Russian).

Майоров, А. 2007. "Великая Хорватия, называемая "Белой"..." : к вопросу о происхождении и значении хорватских этнических названий. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, вип. 1, с. 13–44.

Margetić, L. 2001. Dolazak Hrvata = Ankunft der Kroaten. Split, Književni krug, 337 s. (In Croatian).

Marquart, J. 1903. Mas'ūdī's Bericht über die Slawen. *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts (ca. 840–940)*. Leipzig, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung; T. Weicher, s. 95–160. (In German).

Matla, M. 2014. Czechy. *Początki państw*. Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 312 s. (In Polish).

Mineynaya redaktsyya zhytiya Viacheslava [The Menaion redaction of the Life of Saint Wenceslas]. 1970. *Skazaniya o nachale Cheshskogo gosudarstva v drevnerusskoy pis'mennosti* [Tales about the Beginning of the Czech State in the Ancient Rus' Literature] / ed. V. D. Koroliuk; transl. A. I. Rogova. Moscow, Science, p. 106–110. (In Old Church Slavonic and Russian).

Минейная редакция жития Вячеслава. 1970. *Сказания о начале Чешского государства в древнерусской письменности* / отв. ред. В. Д. Королюк; предисл., коммент. и пер. А. И. Рогова. Москва, Издательство «Наука», с. 59–68.

Moździoch, S. 2003. Śląsk wczesnośredniowieczny w świetle badań archeologicznych i historycznych – crambe bis cocta? *Civitas Schinesghe cum pertinentiis* / red. W. Chudziak. Toruń, Wydawnictwo UMK, s. 51–87. (In Polish).

Nahtigal, R. 1951. Dudleipa (Dudlěba): Dudlěbi – Dulěbi. *Slavistična revija: časopis za literarno zgodovino in jezik*. Ljubljana, letnik 4, številka 1/2, s. 95–99. (In Slovene).

Niederle, L. 1906. Slovanské starožitnosti, díl 2. Původ a počátky Slovanů jižních. Praha, Bursík & Kohout, svazek 1, 280 s. (In Czech).

Niederle, L. 1919. Slovanské starožitnosti, díl 3. Původ a počátky Slovanů západních. Praha, Brusník & Kohout, 259 s. (In Czech).

Novak, B. C. 1982. The Controversy about the Kosezi in Slovene Historiography. *Slovene Studies: Journal of the Society of Slovene Studies*. Bowling Green, vol. 4, No. 2, p. 127–153. (In English).

Novotný, V. 1912. České dějiny, díl 1, část 1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha. Praha, Jan Laichter, 782 s. (In Czech).

Olalde, I. et al. 2023. A Genetic History of the Balkans from Roman Frontier to Slavic Migrations. *Cell*, vol. 186, issue 25, p. 5472–5485. (In English).

Ostrogorsky, G. 2002. Istorija Vizantiji [History of the Byzantine State]. Lviv, Chronicle, 608 p. (In Ukrainian).

Острогорський, Г. 2002. Історія Візантії / пер. з нім. Анатолія Онишка. Львів, Літопис, 608 с.

Pohl, W. 2018. The Avars. A Steppe Empire in Central Europe, 567–822. Ithaca, Cornell University Press, 636 p. (In English).

Profantová, N. 2015. Slavs on the Territory of Czechia and Their Contacts in 6th–7th Centuries. *Stratum plus*. Chişinău, № 5, p. 97–116. (In Russian).

Rački, F. 1880. Biela Hrvatska i biela Srbija. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. Zagreb, knj. 52, s. 141–189. (In Croatian).

Rogova, A. I. 1970. Skazaniya o nachale Cheshskogo gosudarstva v drevnerusskoy pis'mennosti [Tales about the Beginning of the Czech State in the Ancient Rus' Literature] / ed. V. D. Koroliuk. Moscow, Publishing house «Science», 128 p. (In Russian).

Рогова, А. И. 1970. Сказания о начале Чешского государства в древнерусской письменности / отв. ред. В. Д. Королюк. Москва, Издательство «Наука», 128 с.

Šafařík, P. J. 1837. O zemi gmenované Bojky. *Časopis českého museum*. Praha, ročník 11, číslo 1, s. 23–36. (In Czech).

Štih, P. 1987. Karantanija = stara domovina Hrvatov? *Zgodovinski časopis*. Ljubljana, letnik 41, št. 3, s. 529–556. (In Slovene).

Štih, P. 1989. Novi poskusi reševanja problematike Hrvatov v Karantaniji. *Zgodovinski časopis*. Ljubljana, letnik. 43, št. 3, s. 319–333. (In Slovene).

Terpilovskij, R. V. 2004. Slavyane Podneprov'ya v pervoy polovine I tysyacheletiya n. e. [Slavs in the Dnieper Region in the First Half of the First Millennium A.D.]. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 232 p. (In Russian).

Терпиловский, Р. В. 2004. Славяне Поднепровья в первой половине I тысячелетия н. э. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 232 с.

The *Pověst' vremennykh lét*. An Interlinear Collation and Paradosis 2003. *Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts*, vol. 10 / ed. Donald Ostrowski. Harvard, Harvard Ukrainian Research Institute, 2368 p. (In Old Church Slavonic).

Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon. 1935. *MGH. SS. rer. Germ. Nova series*, t. 9 / hrsg. R. Holtzmann. Berolini, Apud Weidmannos, 631 p. (In Latin).

Třeštík, D. 2008. Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935). Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 658 s. (In Czech).

Tyszkiewicz, L. 2009. Słowianie i Awarowie: organizacja plemienna Słowian. Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 259 s. (In Polish).

Udolph, J. 2016a. Heimat und Ausbreitung slawischer Stämme aus namenkundlicher Sicht. *Die frühen Slawen – von der Expansion zu gentes und nationes*. Beiträge der Sektion zur slawischen Frühgeschichte des 8. Deutschen Archäologiekongresses (Berlin, 06.–10. Oktober 2014) / hrsg. F. Biermann, Th. Kersting und A. Klammt. Langenweißbach, Beier & Beran, teilband 1, s. 83–107. (In German).

Udolph, J. 2016b. Expansion slavischer Stämme aus namenkundlicher und bodenkundlicher Sicht. *Onomastica*. Kraków, rocznik 60, s. 215–231. (In German).

Urkundenbuch des Hochstifts Merseburg. 1899. *Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete*, bd. 36, theil 1. (962–1357) / bearbeitet P. Kehr. Halle, Verlag Otto Hendel, 1246 s. (In Latin).

Vatseba, R. M. 2022. The Rise of the White Serbia in the Light of the Merovingians' Thuringia Policy. *Problems of World History*. Kyiv, vol. 17, p. 42–84. (In Ukrainian).

Vernadsky, G. 1945. Great Moravia and White Chorvatia. *Journal of the American Oriental Society*. Baltimor, vol. 65, № 4, p. 257–259. (In English).

Voitovych, L. 2011. Halytsko-volynski etudy [Galicia–Volhynia Etudes]. Bila Tserkva, Publisher: O. V. Pshonkivskiy, 480 p. (In Ukrainian).

Войтович, Л. 2011. Галицько-волинські етуди. Біла Церква, Вид. Пшонківський О. В., 480 с.

Voitovych, L. 2013. Povertaiuchys do khorvativ Kostiantyna Bahrianorodnoho [Returning to the Constantine Porphyrogenitus' Croats]. *Narthex. Byzantina Ukrainensis*. Kharkiv, Maidan, vol. 2, p. 71–101. (In Ukrainian).

Войтович, Л. 2013. Повертаючись до хорватів Костянтина Багрянородного. *Нартекс. Byzantina Ukrainensis*. Харків, Майдан, т. 2, с. 71–101.

Vojtovyč, L. 2014. Chrouati et altera Chrowati. *Ukrajinski Karpati: etnogeneza–arheologija–etnologija: zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga) / priredio Jevgenij Paščenko*. Zagreb, Hrvatsko-ukrajinsko društvo, s. 207–254. (In Croatian).

Voitovych, L. 2019a. Velyka Khorvatiia i Bila Khorvatiia: dovhyi shliakh podolannia pomyrkovoho stereotypu [Greater Croatia and White Croatia: a Long Way to Overcome a False Stereotype]. *Ukrajina i Hrvatska: povijesne paralele*. Radovi Drugog međunarodnog hrvatsko-ukrajinskog znanstvenog skupa, 1–3 lipanj 2017 / priređivač V. Pohranjčnyj. Drogojuč, «Etnološko društvo Vojky», p. 152–169. (In Ukrainian).

Войтович, Л. 2019а. Велика Хорватія і Біла Хорватія: довгий шлях подолання помилкового стереотипу. *Україна і Хорватія: історичні паралелі: матеріали Другої міжнародної хорватсько-української наукової конференції (Дрогобич–Трускавець–Східниця–Уріч, 1–3 червня 2017 року)* / упор. В. Пограничний. Дрогобич, ВГО «Бойківське етнологічне товариство», с. 152–169.

Voitovych, L. 2019b. Zahadkovyi kniaz Samo [The Mysterious Prince Samo]. *Kniazha doba: istoriia i kultura* [Princely Era: History and Culture]. Lviv, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies, NAS of Ukraine, issue 13, p. 257–259. (In Ukrainian).

Войтович, Л. 2019b. Загадковий князь Само. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, вип. 13, с. 257–259.

Vostokovskaya legenda [The Vostokov's legend]. 1970. *Skazaniya o nachale Cheshskogo gosudarstva v drevnerusskoy pis'mennosti* [Tales about the Beginning of the Czech State in the Ancient Rus' Literature] / ed. V. D. Koroliuk; transl. A. I. Rogova. Moscow, Publishing house «Science», p. 34–58. (In Old Church Slavonic and Russian).

Востоковская легенда. 1970. *Сказания о начале Чешского государства в древнерусской письменности* / отв. ред. В. Д. Королюк; предисл., коммент. и пер. А. И. Рогова. Москва, Издательство «Наука», с. 34–58.

Wenzel, W. 2016. Die slawischen Stammesnamen Neletici und Nudzici. *Lětopis. Zeitschrift für sorbische Sprache, Geschichte und Kultur*. Bautzen, t. 63, heft 1, s. 69–74. (In German).

Wołoszyn, M. 2016. Slawen von der Ostsee beim byzantinischen Kaiser Maurikios um 595? Zur Glaubwürdigkeit der Überlieferung bei Theophylaktos Simokates, *Historiae VI.2. Die frühen Slawen – von der Expansion zu gentes und nationes*. Beiträge der Sektion zur slawischen Frühgeschichte des 8. Deutschen Archäologiekongresses (Berlin, 06.–10. Oktober 2014) / hrsg. F. Biermann, Th. Kersting und A. Klammt. Langenweißbach, Beier & Beran, teilband 1, s. 61–73. (In German).

Wood, I. 1998. The Frontiers of Western Europe: Developments East of the Rhine in the Sixth Century. *The Sixth Century: Production, Distribution and Demand* / eds. R. Hodges and W. Bowden. Leiden, Brill, p. 231–254. (In English).

Wood, I. 2012. Królestwa Merowingów 450–751: władza, społeczeństwo, kultura / tł. Mateusz Wilk. Warszawa, PWN, 396 s. (In Polish).

Zhikh, M. I. 2019. Slavyanskiy pravitel' Samo i yego «derzhava» (623–658). *Istochniki, lokalizatsiya, sotsial'no-politicheskaya organizatsiya, istoricheskoye znacheneye* [Slavic Ruler Samo and His «State» (623–658). Sources, Localization, Socio-political Organization, Historical Significance]. Saint Petersburg, Russian-German Historical Seminar, 148 p. (In Russian).

Жих, М. И. 2019. Славянский правитель Само и его «держава» (623–658). Источники, локализация, социально-политическая организация, историческое значение. Санкт-Петербург, Российско-немецкий исторический семинар, 148 с.

III. Život Sv. Václava. 1873. *Prameny dějin Českých, díl 1. Životy svatých a některých jiných osob nábožných*. Praha, Nákladem Musea království českého, s. 127–134. (In Old Church Slavonic and Czech).

Дата подання статті до редакції: 14.03.2025 р.